

JANUS PANNONIUS.

1434—1934.

1.

EZERNÉGYSZÁZHARMICNÉGYPANNONIUS augusztusának végefelé egy horvátországi falvacskában Vitéz Borbálának és egy nemesi ácsmesternek fia születik. Egyszerű család az ácsmester családja, középkori iparosok: sok napi gonddal, vékányi gyerekekkel, akik napról-napra több gondot és munkát hoznak. A kisfiú még alig hatéves, amikor apja meghal. Ettől kezdve Vitéz Borbála rengeteg küszködéssel maga tartja el családját, néha bátyja, Vitéz János segíti anyagiakkal, sőt az eleveneszű fiúcskát ki is emeli a horvát fészekből és elhatározza, hogy neveltetni fogja. Vitéz János ekkoriban már váradi püspök. Hatalmas úr egy virágzó humanista püspökudvar közép-pontjában, a kezdődő magyar reneszánsz legizmosabb vidéki fellegvárában. Az új szellem őt is megfogta: szerény eszközeivel folytatni akarja tevékeny olasz elődei munkáját, a magyar humanizmus kiépítésén dolgozik. Ennek már ekkoriban megvannak a maga egyéni magyar színei: politikai humanizmus. Hiszen irodalom, még latinnyelvű is, alig van Magyarországon. A kolostorok mélyében az anyanyelv aknamunkája folyik, de még minden a kezdet kezdetén van: csetlik-botlik anyanyelve szövevényében a szerzetes, még inkább a latinon ír, könnyebben csúszik ki tollán, jobban is talál egyéniségéhez. Az irodalmi humanizmus helyébe így nevel föl politikai humanizmust Vitéz János, éppúgy mint Németországban nagy kortársa, a sikamlós versezeteit később leböjtölő tudós kancellár és majdan pápa, Aeneas Sylvius. De a kapcsolat a külső országok híres humanista fészkeivel már ekkor is élénk és állandó. Vitéz Jánoshoz hamar elkerül Guarino jeles ferrarai iskolájának jóhíre, már menesztett is hozzá néhány magyar ifjat és oda küldi el, hogy később utánpótlása legyen, utóda — és nem szerencsétlen sorstársa — unokaöccsét, a tizenhároméves Csezmiczei Jánost is. Csezmiczei János 1447-ben érkezik Ferrarába, ebbe az élénk olasz városkába és egykettőre bontogatja szárnyait. Verseket ír, föltűnik az iskola költői versenyén, lassan a legjobb diák, Guarinóék dicsősége. Az ifjút ekkortájt már Janus Pannonius néven ismerik. Így kerül kora humanista köztudatába, így a világ-irodalomba és így a magyar irodalom élére.

2.

Janus Pannonius az első magyar író, helyesebben: tudatos író. Ismeri tehetségét, ismeri értékét és ennek tudatában ír. A vallásos áhítat, a szebbéjobbá nevelés vágya — a kor magyar kódexfordítóinak ez a két ösztönzője — teljesen hiányzik belőle. Azért ír, mert szüksége. A papír az a terület, ahol kifejezheti magát. Költészete nem szelíd műkedvelés. Még kora Olaszországában is alig van társa, aki ennyire csupán az alkotásért dolgozna. Önkénytelen lírai ihlet dobja ki verseit még ott is, ahol a reneszánsz szokása szerint az alkalom, a megrendelés, a baráti szívesség kalodájába áll. Mert ő is csinált iskolás verselményeket, megpróbálkozott a nagyobb arányokkal mestere és

jótevői kedvéért. De itt is a lírai önkénytelenség kihatárolható passzusai mutatják az igazi költőt. Önzően lírikus és önzően csak sajátmaga érdekli. Állandó költői mozdulata, hogy befelé néz, önmagába, a saját lelkébe. A külvilág vagy akár a szokásos latin mitológikus sallangok csak úgy jelennek meg verseiben, ha őt érintik, ha kifejezői pillanatnyi hangulatainak. Ehhez az önző líraisághoz tartozik féktelen, szinte modern dicsőségvágya. Hajszolja az elismerést, az olvasó kegyeit, de ebben a vágyban önféjű, dacos.

Megveti a szerényeket, az önfeláldozókat : neki közönség kell. Mekkora ellentét, ha egy pillanatra visszakanyarodunk a magyar kolostorokba. Néma barátok, szelíd apácák hajolnak a fordítás fölé, festegetik a cifra kezdőbetűket, köszörülnek az árva magyar nyelvet és szerényen biggyeszti a kész munka alá : «aki ezt írta, imádságot kér», vagy pedig : «mádj értem, soror Justina». Istennel társalognak, túlvilágról ábrándoznak : ez a bővérű ferrarai magyar pedig királyokkal beszélget, fejedelmeknek hódol, nem finomkodik, nem válogat a szavak közt, és félreérthetetlenül odamond azoknak, akik kétségbevonják tehetségét, fitymálják, lekicsinylik költészetét. Fölöttébb kényes önmagára. Ha nem is megelégedett önmagával, de nem engedi az igazát. Guarinót dicséri, az ő érdemeit sorolja föl és mit nem hallgat el? Sajátmagát. A sok jeles tanítvány közt «róla se hallgatnak majd az eljövendő századok». Világhírt jósol meg, és nem téved. Rengeteg társáról feledkeztek meg az elmúlt századok folyamán. Ami bennük időszerű volt, elkopott, lerongyolódott a futó esztendőkkal : több pedig nem maradt. Janus Pannoniust máig megtartotta vérbeli lírai ösztönössége. Az örökké időszerű van meg verseiben, ez az a mag, amiből költészete terebélyes fává sarjadt bele a huszadik századba. Tárnya önmaga, ez a sokrétű bonyolódott emberi lélek minden titkos rezdülésével, időtlenségének vértetéiben : és volt-e más valami örök a világirodalom évezredeiben, mint a változatlan, mindig érdekes emberi lélek? És mennyire független ez a költő példaitól, mintáitól, mennyire csak ez érdekli és mennyire nincs otthon, ha utánoz kora szokása, kötelező divatja szerint ! Mennyire a mához tartoznak legszebb versei, mennyire fakadhattak volna huszadik századi költő nyugtalanságából, időnkívüliségéből, mint *Az élet veszendőségéről* írt, költészetének ez a gyönyörű, egész értékét egy darabban bemutató kis remeke :

Hajnal szül. Azelőtt nem voltunk még az időben,
a hasadó nappal fénye világra lopott.

Hogy fut időnk ! Szürkül, tünedez kis tegnapi létünk
s mindig az új sugarak indítják a mait.

Ó, sose mondd vénen, hogy gazdagon őrzöd a multat !

Tudd meg, a multadból mit sem hord a jelen.¹

3.

Ez lírai, «alanyi» öröksége, de hol van itt, ezekben és ezek mögött a reneszánsz-ember? Mindenkiben él egy olajnyomat a humanistáról : félig tudós, félig cigány. Egy kalap alatt ír Claudíanus epigrammáiról és a horvátországi különleges szőlőtőkéről, melyekre színarany kacsok, indák fogózkodnak. Kész börtönbe ülni elveiért, de kész el is adni őket lelkiismeretfurdalás nélkül egy tál aranyért. Komolyság és komolytalanság keveredik bennük,

¹ Jékely Zoltán fordítása.

tudós fölkészültség és vénasszonyos babona. Valószínűleg önmaguk előtt is zavarban vannak, mint Galeotti lehetett, aki végigkoptatta Róma templomait a szentéven, de ugyanakkor tűzzel védte eretnek elveit. Janus Pannonius sohasem tartozott ezek közé, mindössze két önmagával való összehátrközése emlékeztet ezekre a humanista jellem-keretekre: az első nemzetközi magyarok egyike hévvel védi magyarságát, a pap és főpap pogány mitológiában gondolkodik.

4.

Janus Pannonius költészete számára Olaszország volt az igazi terület. Az itteni humanista élet ihletindítója volt verseinek. Ő a leglíraibb alkalmi költő: föllép egy sablónra és így intonál, innen azonban ellöki magát és máris a legszemélyibb mondanivalók csillagrendszerében van. Amikor Vitéz János visszahívja Magyarországra, kiszakad környezetéből és egyidőre elnémul. Költészetének ez a nagy válsága érleli meg benne az igazi Janus Pannoniust, aki kishijja közvetlenül tudja adni igazi valóját. Magyarságának valódi lényegére is csak ekkor ismer. Mi volt addigi magyarsága? Tiltakozás a barbár eredet megszégyenítő vádjá ellen. A finom humanista légkörben, az élő klaszszikus hagyományok között fölnevelkedett olaszok idegent láttak benne, alkalmazkodott barbárt, aki abból a messzi északi országból jött, amelyről majdnem olyan homályos elképzeléseik voltak, mint a világóceánról. Csupkelődéseik tárgya lesz Janus Pannonius magyarsága, üstökön ragadják a kínálkozó alkalmat, viccelődnek azon, hogy Barbara anyától született — Vitéz Borbála nevére céloznak ezzel —, hogy pannón medve táplálta. Ilyenkor üt ki belőle a nyugatra tévedt magyar. Ha szellemi felsőbbbségről nem is beszélhet, de beszél erkölcsi magasabbrendűségről és élesen szembeállítja a hazai tiszta erkölcsöket a mesterségesen párolt olasz erkölcsökkel, melynek alján egy kezdődő romlás penészgombáira mutat rá. Hazafisága nemcsak itt jelenik meg. Versbeszede a magyar történetet, az akkori magyar hazafiság eszményeit dicsőíti Hunyadiban és Mátyás királyban. Lassan azonban már más, egyetemesebb vizekre evez át. A magyar hazafiságból jellegzetes humanista hazafiság válik: nála jelenik meg legkorábban a felfogás, hogy Magyarország a nyugat védőbástyája. Így emelkedik ki az elsődlegesen hazai érdekekből és tölja át mértékét eszmeibb síkba: Magyarország már a kultúra, az egyetemes szellemiség szimboluma lesz, az ezt veszélyeztető kelettel szemben. Ebben az időben a török veszély egyre fenyegetőbb, elkerülhetlenebb, már ott állnak Magyarország határán. Konstantinápolyt bevették, fölégették az ottani humanizmust, ezt a fontos keleti végvárat, most már csak a magyar zsilip áll ellen, hogy nyugatnak ne zúduljanak. Így találkozik nála a humanista ideál a magyar hazafias ideállal: a kibocsájtó magyar föld egyetemes európai színeket kap.

5.

Az olasz püspöki udvarok az új szellem melegágyai: bennük sarjad ki a humanizmus. Egész tudós köröket gyűjt némelyik főpap maga köré, s minden ilyen udvar megannyi tudományos-művészeti akadémia. Az olasz humanizmus majdnem egészében politikamentes. Itt nem hatalmi cél vezet — mint nálunk, hol sokáig csak eszköze a hatalomnak, — hanem művészeti. Ez a fajta humanizmus Janus Pannonius igazi eleme. Elsősorban művész marad, még mint vezető főpap is. Nem illik hozzá a kancellária, ahol

Mátyás kovácsoltatja jellegzetesen humanista viláгурalmi terveit. A maga éveiben kirí püspöktársai közül. Hiszen ekkoriban még mindig Vitéz János a magyar humanizmus egének vezérsillaga, igazi társai, a művész-humanisták, mint később Báthory Miklós volt, még késnek. Amellett ennek az önzően művésznek, ennek a középkori szabadgondolkodónak rosszul is állt a főpapi ruha. Janus Pannonius az olaszországi években nem volt valójában vallásos. Jóbarátja a tudós és kókler Galeotti, egyike az önmagához legkövetkezetlenebb humanista utazóknak, még diákéveik alatt Rómába ment, hogy ezzel a szentévi zárandoklatával búcsút nyerjen. Mit csinál erre Janus Pannonius? Versben csúfolja, és mintegy méltatlannak tartja hozzá az effajta kegyes lelkigyakorlatot. Ekkoriban még testestől-lelkestől bent élt a pogány világ gondolkodásában: szívesebben áldozott római istenek megújított oltárain, mint a templomban. Amikor két hónapi vakációján Váradról Martialist kér az egyre mélyülő, egyre inkább a pápai székre beérő Aeneas Sylviustól, az meg is inti és komolyabb olvasmányt ajánl. De Janus Pannoniuson csak az évek fognak. Hazakerülve kezd befelé fordulni: legmélyebb korszaka következik ekkor. Természetesen vérbeli reneszánsz-főpap marad továbbra is, de fölfogja és továbbítja a kereszténységben áramló erőket. Szókincese továbbra is mitológikus, de a lényeg mélyül, nagyobb hullámokat ver. Megtalálja a hangot a Boldogasszonyhoz, a magyar szentekhez, szíve mélyéből beszél Istenhez. Legszebb ilyen verseinek egyike az anyja halálára írt. Érdekesen mutatja még külsőségeiben is költői pályáját. Szokványosan kezd, humanista sablonokon megy följebb, a derekán elkapja az igazi líraiság és ettől kezdve a legmagasabb hőfokon tartja végig a költeményt. Itt már megjelenik az Isten akaratába való belenyugvás és a végső sorokban talán először jelenik meg mint magyar főpap és imát kér elhalt anyjától az ő földön maradt lelkéért. A fölvilágosodott humanista ezzel szinte egy önkénytelen mozdulattal karol át kora névtelen szerzeteseinek írói attitűdjébe.

6.

Anyja halálakor már évek óta itthon élt. 1460 óta pedig pécsi püspök, de javarészt fönt él Budán, s Mátyás humanista körének legelőkelőbb tagja, dísze, akit az akkori egész humanista világban ismernek és elismernek. Lasanként beletörik a magyar életbe, a költő-humanista fokozatosan átmosódik a politikus-humanistába. Követségeken vesz részt, dolgozik a kancelláriában, lent jár Rómában a pápánál: bekapcsolódik a törökellenes akció gépezetébe. És ekkor tör derékba mindent Vitéz Jánosék Mátyás-ellenes összeesküvése. Vitéz bizonyos tekintetben mellőzöttnek érzi magát, de ugyanakkor félti is az országot Mátyás viláгурalmi terveitől, mert ez mind nagyobb réseket hagy a török elleni védekezésben és mindinkább eltolja a nagy támadó háborút. Janus Pannonius természetesen nagybátyjával tart, de alighanem itt is érzése ellenére. A fölkelés azonban csütörtököt mond: Mátyás szétvereti őket. Janus tartja magát legtovább, de aztán ő is délnek vonul. Itt horvát földön éri a hír, hogy Vitéz János meghalt. Most már nem érez semmi visszatartó kötelességet: megpihen Medve-várában, már betegen, hogy majd tovább meneküljön Itáliába. De itt nyomába ér a halál: az áhított olasz föld örökre bezárul előtte. Ezzel a kalandos, hajszás, méltatlan akkorddal zárul le élete 1472-ben. Mátyás nemsokára megbocsájt a zendülőknek, Janus Pannonius szétszórt verseit is összegyűjti, hogy átadja most már annak, amit a költő megjósolt: az eljövendő századok megbecsülésének. *Thurzó Gábor*